

ЗЛАМ: **КРИЗИ** **ПОЛІТИЧНИХ** **РЕЖИМІВ**

Олексій Мустафін

ЗЛАМ:

**КРИЗИ
ПОЛІТИЧНИХ
РЕЖИМІВ**

Харків

2021

УДК 321
М91

Серія «Історія та політика»

Фотографії люб'язно надані автором

Дизайнер обкладинки *Михайло Присяжний*

Мустафін О.

М91 Злам: кризи політичних режимів / Олексій Мустафін. —
Х. : Віват, 2021. — 256 с. : іл. — (Серія «Історія та політика»,
ISBN 978-966-942-843-1).

ISBN 978-966-982-343-4

Світ відкриває свої таємниці лише небайдужим. А найдопитливіших очікують несподівані, але дивовижні сюрпризи.

Хто з нас не мріяв мандрувати невідомими землями, заново відкриваючи для людства забуті цивілізації? Звісно, не можна жити лише минулим. Але без минулого не буде прийдешнього. Не ми перші стикаємося з викликами змін. І досвід тих, хто йшов цим шляхом, допомагає долати його швидше, не потрапляти до пасток і не сходити на манівці. Історія — це щоденники першопрохідців, за якими ми можемо знайти і власну дорогу, щоб не перетворити на забуту і власну цивілізацію.

УДК 321

ISBN 978-966-942-843-1 (серія)
ISBN 978-966-982-343-4

© Мустафін О. Р., текст, 2021
© ТОВ «Видавництво “Віват”», ви-
дання українською мовою, 2021

Відкрити історію...

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Світ відкриває свої таємниці лише небайдужим. А найдопитливіших очікують несподівані, але справді дивовижні сюрпризи.

Коли французький натураліст Анрі Муо в середині XIX століття вирушав до джунглів Індокитаю, він навряд чи підозрював, чим закінчиться мандрівка. Проте в пошуках нових видів тварин і комах він був нестримним. Щодня дедалі більше заглиблювався до непролазних лісів і врешті-решт заблукав. До того ж, як на біду, захворів на малярію. Втрачаючи сили і надію знайти зворотній шлях, він кидався до будь-якого просвіту між деревами. Аж раптом... зустрів прискіпливий погляд кам'яних очей, які дивилися просто на нього.

Спочатку Муо здалося, що це хвороблива галюцинація, а може, й перші симптоми божевілля. Та, наблизившись до «спостерігача», він переконався, що кам'яне обличчя

справжнє, до того ж велетенське. Він почав розчищати від рослинності кам'яний барельєф і зрозумів, що перед ним — залишки старовинного храму. І не просто храму, а справді величезного святилища, поруч з яким він уже невдовзі виявив руїни ще більшого за розмірами міста. Що це за місто і хто його збудував, Муо дізнатися не вдалося. Місцеві мешканці, яких він зустрічав, лише знизували плечима і казали, що, можливо, це робота янголів. А може, храм існував на цьому місці завжди.

Так французький дослідник несподівано для себе відкрив забуту всіма стародавню цивілізацію, яку ми називаємо Ангкорською.

Розповіді Муо були настільки неймовірні, що його листам на батьківщині просто не повірили. А сам він так і не вибрався з Індокитаю, бо невдовзі помер і був похований у сучасному Лаосі. Але до популярної історії Муо увійшов саме як відкривач Ангкора.

Звісно, це легенда. Про Ангкор насправді ніколи не забували. Його відвідували і про нього розповідали — ще тоді, коли місто було заселене, — і сусіди, і інші мешканці Азії, і європейці. Що вже казати про місцевих мешканців... Та й про руїни покинутого міста доповідали чимало мандрівників, зокрема й французьких.

Утім, навіть як легенда, історія з відкриттям Муо не може не надихати. Недарма її й досі розповідають чи не кожному туристу, що приїздить до Камбоджі подивитися на руїни, уславлені французьким натуралістом. Та й зрештою, хто з нас у дитинстві не мріяв стати першовідкривачем і розшукати якщо не нові землі (Колумби з Магелланами якось встигли це зробити до нас), то вже точно якусь старовинну

цивілізацію у джунглях далекого континенту, про існування якої ніхто навіть не здогадувався?

Будьмо відверті: мандрувати до далеких країв, навіть подумки, цікавіше, аніж просиджувати за підручниками у запиленому класі. От тільки невивчені уроки надто часто наздоганяють нас уже в дорослому віці. Непомітно для себе ми перетворюємо на забуту і власну цивілізацію. Забуту не тільки майбутніми поколіннями, а й нами самими.

Не можна жити лише минулим, але без минулого не буде прийдешнього. Не ми перші стикаємося з викликами змін. І досвід тих, хто йшов цим шляхом, допомагає долати його швидше, не потрапляти до пасток і не сходити на манівці. Історія — це щоденники першопрохідців, за якими ми можемо знайти і власну дорогу. Головне — не лінуватися. Шукати. Дізнаватися. Вчитися. І нас чекають відкриття не менш захопливі, аніж зроблені Муо.

Час відкривати власний Ангкор... Поки ми його не втратили і не забули.

«Голос народу»

ЧОМУ «ПЕРШОМУ РЕФОРМАТОРУ В ІСТОРІЇ» НЕ ВДАЛОСЯ

Шумер — одна з перших цивілізацій в історії людства, яка існувала в XXVIII—XXI ст. до н. е. на півдні Месопотамії (зараз це територія Іраку). Досвід шумерів і справді був першим — найдавніші міста, найдавніші держави, найдавніша писемність... І найдавніші із зафіксованих у письмових джерелах спроби подолати несправедливість та переоблаштувати суспільство на нових засадах.

Якщо люди невдоволені своїм життям, знайдуться ті, хто захоче його змінити. Провести реформи, які зробили б народ щасливим, намагаються впродовж не одного тисячоліття. Першим соціальним реформатором, чиє ім'я залишилося в історії, американський шумеролог (і уродженець українського Жашкова) Семюель Крамер називав царя держави Лагаш Урукагіну, який жив аж у XXIV столітті до нашої ери.

До речі, усіх шумерських правителів царями ми називаємо радше за звичкою і, так би мовити, для спрощення. У тому ж

Лагаші існувало цілих два слова, якими позначали першу особу в державі. Зазвичай ця особа мала титул «енсі» («правитель»), і це, окрім іншого, означало, що її влада була обмежена волею знаті — «найповажніших родин» міста — та жерців. І лише під час війни, аби забезпечити одноосібне командування військом, правителя оголошували лугалем, «володарем». Утім, коли війна завершувалася, хай навіть тріумфальною перемогою, лугаль змушений був «скласти повноваження» і знову перетворювався на енсі.

Саме так сталося чи не з найвідомішим лагаським полководцем Еанатумом, який на початку XXIV ст. до н. е. розгромив сусідню державу Умма і спорудив на честь своїх звитяг славнозвісну «Стелу шулік» із зображенням хижих птахів, які шмагують тіла загиблих ворогів. Еанатум хотів бути і надалі лугалем, але в Лагаші це було неможливо, тож довелося захоплювати інше місто, Кіш, і проголошувати себе його володарем. Вочевидь, лагаська знать остерігалася популярного воєначальника і тому намагалася максимально обмежити його владу.

Але це була гра з вогнем. Наступні правителі Лагашу з іще більшим завзяттям намагалися звільнитися від надмірної «опіки» аристократії та жрецтва. Уже небіж Еанатума, Ентемена, спробував залучити на свій бік простолюду, якому зажерливість «сильних світу цього» теж не подобалася. Пересічні лагашці справді сподівалися, що володар захистить їх від свавілля знаті, а перемоги над сусідами дозволять їм розраховувати ще й на частину військової здобичі. І Ентемена прагнув задовольнити ці сподівання. Війна з Уммою, щоправда, завершилася радше «нічиєю», а ось у самому Лагаші правитель оголосив про списання боргів і звільнення

боржників з рабської кабали — шумерською це звучало як «амагі», тобто «повернення до матерів».

Простолюд, звісно, був у захваті. А ось знаті широкі жести правителя аж ніяк не подобалися. Ватажком невдоволених став верховний жрець бога Нінгірсу на ім'я Дуду, який поступово перетворився на фактичного співправителя Ентемени. Утім, поки популярний енсі був живий, знать змушена була зачатися. А от сина і наступника Ентемени швидко усунули від влади. Новим правителем став син Дуду (і спадкоємець на жрецькій посаді) — Енентарзі.

Однак він не збирався бути маріонеткою знаті і швидко почав концентрувати владу, а головне — власність, у своїх руках. Ставши енсі, він не тільки залишився верховним жерцем Нінгірсу, а й оголосив себе жерцем іще кількох поважних богів. Храмових служителів, які не хотіли коритися його волі, він усував з посад, а майно храмів привласнював, призначаючи керувати ним своїх слуг. Жадібність правителя вражала — він поступово захопив дві третини земель, що належали храмам, зосередивши в руках царської родини понад половину всіх земель Лагашу.

Але і цього Енентарзі було мало. Він збільшив податки і обклав поборами не лише храми й пересічних робітників. Казали, що не було жодного ремесла чи заняття, до представників якого правитель не приставив наглядача й здирика. Податок брали навіть за поховання. Щоб розплатитися зі скарбницею, люди залізали в борги, а щоб розрахуватися, іноді продавали у рабство власних дітей.

Син і наступник Енентарзі — Лугальанда — поведився ще нахабніше. Окрім привласнених храмових земель, він завів іще й особисті маєтки. Не відставала від правителя і його